

проф. д-р Любомир Милетич

**РОДОПСКИТЕ ГОВОРИ
НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК**

София, 2013

Всички права запазени. Нито една част от това издание не може да бъде възпроизвеждана под каквато и да било форма без изричното съгласие на издателство „Изток-Запад“.

© проф. д-р Любомир Милетич, автор, 2013

© Издателство „Изток-Запад“, 2013

ISBN 978-619-152-305-4

ПРОФ. Д-Р ЛЮБОМИР МИЛЕТИЧ

**РОДОПСКИТЕ
ГОВОРИ НА
БЪЛГАРСКИЯ
ЕЗИК**

С КАРТА

Превод от немски
Енчо Тилев

СЪДЪРЖАНИЕ

Любомир Милетич и родопските диалекти.....	11
ПРЕДГОВОР НА ПРЕВОДАЧА.....	19
ПРЕДГОВОР (<i>Ватрослав Ягич</i>).....	23
УВОД.....	27
ЛИТЕРАТУРА.....	45

ГОВОРЪТ НА РОПКАТА

ЗВУКОВЕ.....	50
--------------	----

I. ГЛАСНИ..... 50

1. Рефлекси на старобългарските ъ, ѿ, ѡ, ѧ.....	50
2. Рефлекси на старобългарския гласен ѳ: 'ă, 'a, a, a, ѳ.....	53
3. и вместо ѳ.....	53
4. Изравняване на ѳ и ѧ ('a); нов преглас на 'ă в 'a.....	55
5. Преглас на 'ъ в е.....	56
6. Преглас на е в 'о.....	56
7. Преглас на и в 'у.....	56
8. Неударени гласни.....	57
9. Хиатус, асимилация, изпадане на гласни.....	59

II. СЪГЛАСНИ..... 62

10. Палатални съгласни.....	62
11. Гутурално л.....	65
12. Замяна на съгласни.....	66
13. Изпадане на съгласни.....	66
14. Изпадане на срички.....	66
15. Промени в съгласковите групи.....	67

ФОРМИ.....	68
------------	----

I. ИМЕНА..... 68

1. Общ падеж.....	68
1. Неопределена форма.....	68
2. Определена форма.....	71
2. Остатъци от други падежни форми.....	73
1. Родителен падеж единствено число.....	73
2. Дателен падеж единствено число.....	74

3. Творителен падеж единствено число	74
4. Местен падеж единствено число	75
5. Звателен падеж единствено число	75
6. Родителен падеж множествено число	75
7. Дателен падеж множествено число	75
II. МЕСТОИМЕННИЯ	76
1. Лични местоимения	76
Единствено число	76
Множествено число	76
2. Показателни местоимения	78
I. Общ падеж	78
II. Косвени падежи	80
3. Притежателни местоимения	80
4. Въпросителни местоимения	81
5. Относителни местоимения	82
6. Неопределителни местоимения	82
III. ГЛАГОЛИ	84
1. Сегашно време	84
2. Имперфект	86
3. Аорист	88
4. Императив	89
5. Бъдеще време и инфинитив	89
6. Причастия	90
7. Итеративни глаголи	91
8. Глаголи с инфинитивна основа на <i>-ова</i>	91
9. Наречия	92

ГОВОРЪТ НА ПАВЛИКЯНИТЕ И ГОВОРЪТ НА ДАРЪ ДЕРЕ

ЗВУКОВЕ	95
1. Рефлекси на старобългарските ъ, ь, ѝ и ѡ	95
2. <i>e^u</i> и <i>и</i> вместо ударено <i>è</i> (= стб. <i>е, ъ, рядко и ѳ</i>)	97
3. Звукова промяна на <i>ò</i> в <i>ù</i>	100
4. Остатъци от стб. <i>ъ</i> и вторично <i>ы</i> вместо ударено <i>и</i>	101
5. Рефлекси на стб. <i>ѳ</i> и преглас на палаталния <i>а</i> (<i>ä, ê, è, e, a, ѳ</i>)	105
6. Редукция на неударените гласни	106
7. Следи от дължина на гласните	107
8. Контракция и изпадане на гласни	108
9. Особености на съгласните	108
10. Изпадане на съгласни, хиатус и асимилация, метатеза.....	110

ФОРМИ	111
I. ИМЕНА.....	111
II. МЕСТОИМЕНЕНИЯ	113
III. ГЛАГОЛИ.....	115
1. Сегашно време.....	116
2. Бъдеще време.....	117
3. Императив.....	117
4. Аорист.....	117
5. Имперфект.....	118

ЦЕНТРАЛНИЯТ РОДОПСКИ ГОВОР

ЗВУКОВЕ.....	120
1. Рефлекси на стб. гласни ъ, ѱ, њ и ѱ.....	120
2. Рефлекси на ъ, ѱ.....	121
3. Рефлекси на стб. њ, ѱ.....	123
4. Рефлекси на стб. ѱ.....	127
5. Преглас на 'а в ѱ.....	129
6. Преглас на и в у.....	131
7. е' и и вместо ударено е (= стб. е, ѱ, рядко ѱ).....	131
8. Редукция на неударените гласни.....	132
9. Удължаване на коренните гласни при итеративните глаголи.....	139
10. Изпадане на гласни.....	140
11. Изравняване на гласни, контракция, хиатус.....	140
12. Съгласни.....	141
13. Замяна на съгласни.....	143
14. Промени в консонантните групи.....	143
15. Изпадане на съгласни.....	145
ФОРМИ	145
I. ИМЕНА.....	145
1. Общ падеж.....	146
а) Неопределена форма.....	146
б) Определена форма.....	148
2. Звателен падеж.....	153
3. Родителен падеж единствено число.....	153
4. Дателен падеж единствено число.....	155
5. Творителен падеж единствено число.....	157
6. Местен падеж единствено число.....	157
7. Родителен падеж множествено число.....	158
8. Дателен падеж множествено число.....	158
9. Местен падеж множествено число.....	159

10. Двойствено число	159
11. Притежателни прилагателни имена	159
12. Сравнителна и превъзходна степен	159
13. Числителни имена	159
II. Местоимения	160
1. Лични местоимения	160
1. Първо и второ лице	160
2. Възвратно местоимение	162
3. Трето лице	162
2. Показателни местоимения	164
3. Въпросителни местоимения	166
4. Относителни местоимения	167
5. Притежателни местоимения	168
6. Неопределителни местоимения	169
III. Глаголи.....	172
1. Сегашно време	172
2. Имперфект	177
3. Аорист	178
4. Императив	179
5. Бъдеще време и инфинитив	180
Други остатъци от инфинитив	181
6. Причастия	182
7. Итеративни глаголи	183
8. Наречия	184

ГОВОРЪТ НА ШИРОКА ЛЪКА

ЗВУКОВЕ.....	187
1. Редукция на <i>и</i> в <i>ъ</i>	187
2. Лабиализация на <i>и</i> в <i>'у</i>	191
3. Палатализация на денталните съгласни	191
4. Рефлекси на носовките <i>ѡ</i> , <i>ѧ</i> и на <i>ъ</i> и <i>ь</i>	193
5. Рефлекси на <i>ѣ</i>	196
6. Преглас на удареното <i>'а</i> в <i>ă</i> , <i>ê</i> и на неудареното <i>'а</i> в <i>'ă</i> , респ. <i>ê</i>	197
7. Изпадане на гласни	198
8. Гутурално <i>л</i>	198
9. Палаталност на съгласните	199
ФОРМИ	199
I. ИМЕНА.....	200
1. Общ падеж	200

2. Други падежни остатъци	201
II. МЕСТОИМЕНИЯ	202
III. ГЛАГОЛИ	203
1. Сегашно време	203
2. Имперфект.....	204
3. Аорист.....	205
4. Повелително наклонение	205
5. Бъдеще време и инфинитив	206
6. Други остатъци от инфинитив	206
7. Причастия.....	206
8. Итеративни глаголи	207
9. Наречия.....	207

ГОВОРИТЕ НА ЧЕПИНО

ЗВУКОВЕ.....	210
I. ГЛАСНИ	210
1. Говорът на Баня (Баня, Ложене, Каменица, Корово).....	210
2. Говорът на Костандово.....	215
3. Говорът на Ракиново	218
4. Г•оворът на Дорково	220
II. СЪГЛАСНИ	223
1. Палатализация на зъбните съгласни	223
2. Палаталните <i>р, л, н</i>	228
3. Гутурално <i>џ</i>	229
4. Гутуралните <i>к, г</i>	229
5. <i>с', з', ч', ж'</i>	229
6. <i>п', б', в', м', ф'</i>	229
ФОРМИ	229
1. Говорът на Баня	230
1. Имена. Общ падеж	230
2. Местоимения	231
3. Глаголи	231
2. Говорът на Ракиново.....	232
3. Говорът на Костандово.....	234
4. Говорът на Дорково	238

СПИСЪК НА СЕЛИЩАТА,

ЦИТИРАНИ ОТ ПРОФ. Л. МИЛЕТИЧ

в „РОДОПСКИТЕ ГОВОРИ НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК“

241

KAISERLICHE AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

DIE
RHODOPEMUNDARTEN
DER BULGARISCHEN SPRACHE

VON

PROF. D^r. LJUBOMIR MILETIĆ

MIT EINER KARTE

WIEN

ALFRED HÖLDER

K. U. K. Hof- und Universitäts-Buchhändler
Buchhändler der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften

1912

Виена
1912

ЛЮБОМИР МИЛЕТИЧ И РОДОПСКИТЕ ДИАЛЕКТИ

Любомир Милетич е един от най-изтъкнатите български учени филолози и обществени деятели след Освобождението. На българския народ, на неговата история и език той посвети своя живот, способности, ерудиция, изключително трудолюбие и неизчерпаема енергия. Научното му наследство е толкова обширно, образът му на човек, общественик и учен са така многостранни, че днес е трудно да се разграничи в онова, което е създал и публикувал, най-главното и основното. Всичко, написано от него, е осветено от жаждата за истина, от стремежа да се откриват причините, огрято е от пламенното му родолюбие. Този синтез в изследванията прави Л. Милетич своеобразен народовед в българското езикознание и несравним с никого в дейността си учен. По своята широта, дълбочина и многоплановост научното му дело има историческо значение за развитието на славистиката у нас. То принадлежи към златния фонд на родното езикознание.

Л. Милетич е роден в Щип (Македония) на 1.І.1863 г. в семейството на учители. Като малък преживява всички несгоди, които може да има едно учителско семейство в поробена България. Закърмен със свободолюбивия дух на своя баща, той е свидетел на героичните борби на българския народ за културна, църковна и по-

литическа независимост. Още като юноша осъзнава, че на отечеството трябва да се служи с чиста любов, самоотвержено и всеотдайно до последни сили. През 1873 г. семейството на Л. Милетич идва в София. Тук той завършва основното си образование. След Освобождението заминава да учи отначало в Нови Сад, а след това в класическата гимназия в Загреб. След завършването ѝ, на проявилите способности и дарование младеж е отпусната държавна стипендия, за да следва славянска филология в Загреб и Прага и да се подготви за учител. Още преди да защити докторската си дисертация, Милетич е извикан от Министерството на просветата да се върне в България и да заеме длъжността учител по български език в Софийската мъжка гимназия. Когато през 1888 г. се открива Висшето училище (днешният Софийски университет „Св. Климент Охридски“), Л. Милетич е избран за професор и ръководител на Катедрата по славянско езикознание и етнография. Същата година той получава от Загребския университет титлата „доктор по философия и славянска филология“ за изследването си върху определителния член в българския език. В Университета Л. Милетич се посвещава изцяло на университетската и обществената си дейност. Чете лекции по старобългарска граматика, история на българския език, сравнителна граматика на славянските езици и българска диалектология. През 1895 г. създава славянския семинар – по-късно Институт по славянска филология, и дълги години редактира и издава седем тома *Известия на Семинара по славянска филология*, където се публикуват най-добрите студентски изследвания по диалектология. Дълбокопочитан като учен и организатор на науката, той е избран за ректор на Университета, а през 1902 г. за декан на Историко-филологическия факултет.

Дело на неговата неуморна патриотична дейност е основаването и на Македонския научен институт в София, който става център за проучвания в областта на българската история, етнография и диалектология. С усърдие и вещина в продължение на десет години Л. Милетич редактира печатния орган на Института – списанието *Македонски преглед*, което изиграва голяма роля в историята на българската наука и култура. Върху страниците на списанието той разобличава фалшификациите и недобросъвестните публикации по македонските въпроси. Македония е негов роден край и затова съвестта му на учен го кара със слово и перо да се бори за доказване по научен път на историческата истина за нея. Когато през

1889 г. започва да излиза *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*, той е един от най-усърдните сътрудници. Именно в него са обнародвани и най-задълбочените му научни изследвания.

От 1898 г. Л. Милетич е редовен член и на Българската академия на науките, а от 1926 г. до края на живота си (1 юни 1937) е неин председател. На този пост той се проявява не само като учен с обширни знания и като първокласен специалист, но и като забележителен организатор на научния живот у нас и мъдър народен наставник. На неговите грижи дължат основаването, съществуването и преуспяването си трите важни научни средища – Академията на науките, Софийският университет и Македонският научен институт. Надарен с несломима енергия, упорита воля и непреклонен характер, той брани тия огнища на българската култура и наука от всякакви опасности, които са ги застрашавали. Огромното творческо дело и обществената дейност на Л. Милетич му спечелват признание у нас и в средите на международната славистика. Голямото уважение, с което се отнасят към него, намира израз и във факта, че той е дописен член и почетен доктор на няколко славянски академии и университети в света.

Научните си възгледи Л. Милетич оформя под благотворното влияние на известните слависти, живели и творили в края на XIX и началото на XX век, като Й. Добровски, Я. Гебауер, В. Ягич и особено на великия Фр. Миклошич, в изследването на които класическият славянски език – старобългарският – заема първо място. На принципите и идеите на младограматизма в европейското езикознание и на времето, в което живее и работи, той дължи научните си интереси и вярната посока, която следва в българската и славянската филология, както и широкото си разбиране за предмета и целите им. В изследванията си Л. Милетич винаги търси и открива неразривната връзка между език и бит, между езикознание, история и етнография. Езиковите, историческите и културните факти изследва в тяхната взаимовръзка, като първоизвор на сведения за преживените от народа превратности, за творческите му стремежи и постижения в миналото и в настоящето. Показателни са думите му:

Ако и човек на перото, смятам че трябва и аз от своя страна да бъда с нещо пряко полезен на свящото освободително дело“;
„На отечеството трябва да се служи с чиста любов, самоотвержено и всеотдайно до последни сили.

Ако искаме да характеризираме накратко обширната научна дейност на акад. Милетич, която обгръща много области на българистиката и славистиката, трябва преди всичко да се изтъкне, че той е първият български школуван диалектолог, написал синтетични трудове върху българските диалекти и многобройни приноси за техните особености. Той пише еднакво проникновено както за помохамеданчените чепински и ловчански българи, така и за диалекта на тракийците, както за езика на католиците – павликяни и банатчани, така и за малоазийските и македонските диалекти, за съдбата на прокудените българи и за езика на българските малцинства извън границите на България. Всичките му изследвания отразяват точно същността на неговата народополезна дейност и живото му отношение към националния живот.

Още с първите си проучвания върху българския език Л. Милетич се насочва към историческата фонетика и морфология с цел да разкрие и докаже на широка историческа основа самостоятелния и самобитния му развой. Проучвайки множество частни и конкретни въпроси от историята на езика и диалектологията, той стига до извода, че звуковите промени не се извършват по външни причини, а по определени вътрешноезикови закономерности. Достойнствата на историческите и диалектоложките му изследвания са в документалността, в стремежа към точност и неоспоримост, в комплексния им характер, наложени от основния принцип и идеите на младограматическата школа – историята на езика да се изучава не само по писмените старобългарски паметници, но и от живата диалектна реч и във връзка с цялостния духовен живот на народа. Верен на традиционния сравнително-исторически метод, той постави началото на диахронното и синхронното изучаване на езика и в историческите и диалектоложките си изследвания. Историческият му усет към фактите и обширните му познания на старобългарския език му помагат да направи истински и трайни научни приноси, да има оригинален изследователски поглед, да създава синтез на теорията с практиката. Подход, който днес отново придобива смисъл в съвременното езикознание.

Изключително важни са заслугите на академик Милетич за изследването на българските говори и за развитието на българската диалектология. Резултат от многогодишната му и упоритата работа за събиране на диалектен материал са двата му забележителни и образцови за времето си труда, посветени на големи и важни

български говорни области. По предложение на Комисията по балканистика на Императорската академия на науките във Виена Л. Милетич получава помощ за системни теренни диалектоложки проучвания. Плод на тези негови проучвания са класическите монографии, издадени във Виена на немски език като втора и шеста книга от поредицата *Южнославянски диалектни студии: Das Ostbulgarische* (1903) – преведена и издадена на български език през 1989 г. под заглавие *Източнобългарските говори*, и *Die Rhodopemundarten der bulgarischen Sprache*. Тези съчинения бележат връх в творческото съзряване на българския учен и остават основен източник на знания за българския език. В изследването си върху източните български говори Л. Милетич обособява като отделна диалектна група рупските говори, които разпределя в две групи: източни (в Странджа) и западни, или родопски. Основа и център на родопската е ахърчелебийският (смолянският). Към говора на Смолян той причислява и говора на българските селища, разположени на юг към Егейско море – по-специално в околиците Златоград, Ксанти и Гюмюрджина, и говорът на южните павликяни в пловдивските села, който според него е диалект от родопски тип. Характерните черти на рупските говори се описват и разглеждат обобщено и във взаимовръзка, като се подчертава, че от историческа и диалектоложка гледна точка те са най-важни, защото освен фонетиката им, в която са се запазили доста старинни черти, важна е и морфологията на някои от тези говори, защото в нея има многобройни следи от някогашното – старобългарско – склонение на съществителните и прилагателните и троен следпоставен член, по-специално от сложното склонение. В специални статии Л. Милетич изяснява подробно характерните особености на централните родопски диалекти в Смолянско, Чепино и Широка лъка:

Фонетични особености на помашките говори в Чепинско (1905), Болгарские говоры чепинских помаков (1908), Павликянското наречие (1910), Редукция на гласните в широколъшкия говор (1912), „Акане“ и „пълногласие“ в централния родопски говор (1936), Павликянското наречие (1910).

През 1902 и 1903 г. Л. Милетич предприема нови теренни пътувания, за да проучи непосредствено родопските говори и така да завърши пълно представянето на източнобългарското наречие.

Той посещава около 30 селища в Ахъчелеби (днешно Смолянско), в областта Рупчос (Ропката), обхожда редица селища в Чепинското корито и в родопските склонове над Пловдив. Към цялостното описание, обобщаването и систематизирането на събрания материал пристъпва едва през 1910 г. Езиковият анализ, който прави на говорите в родопската територия, му подсказва, че по своите диалектни характеристики те образуват особена самостоятелна езикова цялост в рамките на рупските говори, която се отделя сред тях не само по чисто териториален признак, но и въз основа на своите характерни езикови черти. До излизането на книгата му определението „родопски говори“ се е използвало неустановено и общо за означаване на всички диалекти на българското население от Родопския планински ареал. За същински родопски говори обаче Милетич приема само тези говори, в които има единен застъпник на носовите и еровите гласни в коренна сричка под ударение – [ô, o, ъ, a], гласна [ê] вместо стб. ѳ и ѵ, тричленна система на показателните местоимения и тройно членуване, запазени следи от падежната флексия за родителен, винителен и дателен падеж. Разпространението на тези и още на редица други стари черти от различните равнища на диалектната структура определят характера и границите на родопските говори, защото те стоят в опозиция с новите особености, които се откриват вместо тях в другите югоизточни говори. Въз основа на ареалите, които имат по-малки размери, и въз основа на различните съотношения на вариантите и изключенията от приетите основни квалификационни признаци Милетич отнася към ропските говори смолянския, ширококоляшкия, хвойненския, чепинския и павликянския говор. На изток и запад от така очертаните говори се оформят преходни между родопски и неродопски говори, където отсъстват най-ярките черти, оформящи родопския диалектен тип.

Втората монография на Л. Милетич – посветена на родопските говори, предизвика голям научен интерес у нас и в чужбина със задълбочените си и смели тълкувания на интересните архаични звукове и форми, които спомогнаха в славистиката да се утвърди мнението, че родопските говори се намират в непосредствена близост до солунските говори, от които към втората половина на IX век се изгражда старобългарския книжовен език, и че родопските говори са своеобразен диалектен резерват, където се откриват множество следи, отвещащи ни към старобългарския езиков период.

Въпреки бързото развитие на диалектологията днес, изследването на Л. Милетич върху родопските говори не е загубило своето значение. Преводът му ще го направи достъпно за филолозите и за новите поколения диалектолози, които ще проявят интерес към него, за да им служи за наръчна книга при изучаване на българските диалекти и изясняване историята на родопските говори.

Чл.-кор. проф. д-р Тодор Бояджиев

ПРЕДГОВОР НА ПРЕВОДАЧА

Плод на филологическото дарование на акад. Любомир Милетич са множество трудове, посветени на българския език, фолклор, етнография, история, като някои от тях и до днес остават единствените цялостни проучвания в съответната област. Статиите, студийте и монографиите на езиковеда върху териториалните говори са базисни, имат висока научна стойност и след появата си формират облика на българската диалектология за десетилетия напред.

Безспорен е приносът на Л. Милетич и в изследването на родопските говори. Излязлата във Виена през 1912 г. книга *Die Rhodopemundarten der bulgarischen Sprache (Родопските говори на българския език)* и досега остава най-всеобхватният научен труд, разглеждащ тези говори. Може би неслучайно е, че преводът на монографията, която отдавна е библиографска рядкост в България и чужбина, бе направен през 2012 г. – точно 100 години след излизането на *Die Rhodopemundarten* на немски език, а на български се отпечатва през 2013 г., когато се чества 150-годишнина от рождението на акад. Любомир Милетич.

Книгата има интересна предистория. Започналата през 1896 г. активна кореспонденция между младия професор във Висшето училище в София – Любомир Милетич, и утвърдения славист проф. Ватрослав Ягич скоро прераства в сърдечно приятелство, родено от общите научни интереси и сходни житейски възгледи. По препоръка на Ягич Любомир Милетич е привлечен за сътрудник на Балканската комисия към Императорската академия на науките във Виена и получава финансиране от Трайтловия фонд на Академията, за да организира и проведе теренни проучвания първоначално върху източните български говори (резултат от това е монографията *Das Ostbulgarische* (Виена, 1903), преведена през 1989 г. на български от А. Димова и А. Александров), а по-късно и на родопските говори на територията на България. За целта Милетич събира на място богат езиков материал, който по-късно обработва и систематизира. Авторът споделя задоволството си от проведените изследвания на родопските говори, изброява и посетените места: Чепино и Рупчос, Батак, Пещера, селата Лилково,

Орехово, Дедово, Широка лъка, колибите Гела и Стойките и много други. По различни причини обаче Милетич е възпрепятстван да завърши бързо труда си. Едва през 1912 г. книгата излиза от печат и заживява свой живот. Тя бързо става популярна в научните среди и до днес се приема за класически труд в областта на българската диалектология.

Отпечатваният в това издание превод на монографията поставя и много въпроси. Натъкнахме се на реалии, чиито еквиваленти в български трябваше да открием чрез немския текст. Такъв например беше случаят с лексемата *Bezirk* ('окръг, район, *остар. околия*'). Като най-целесъобразно приехме да се придържаме към административното деление на България от онова време (нов Закон за административното деление е приет с указ на княз Фердинанд от 1901 г., където се споменават териториалните единици *окръг, околия и община*). За да разграничим околията в България от тези в Турция, решихме за околията на територията на Турция да използваме лексемата *кааза*, съответстваща на българската териториална единица *околия*. Вследствие на това говорим за *Ахъ-челебийска кааза*, но *Станимашка околия*. Самият Л. Милетич на места споменава, че има промяна на административното деление (той обикаля Родопите непосредствено след нея) и че се съобразява с нея.

Тук е мястото да обърнем внимание и на още една особеност на преводния текст: запазили сме названията на селищата такива, каквито са в оригинала, т.е. според езиковата им форма в началото на XX век. Това решение е продиктувано от стремежа ни да бъде съхранена автентичността на текста, а за улеснение на читателите е дадено и приложение с днешните имена на селищата, които Милетич споменава.

В текста на монографията не са внасяни никакви промени под влияние на съвременните схващания в езикознанието – напротив, всичко е така, както го описва авторът. Например несъмнено впечатление прави високочестотната употреба на терминологичното съчетание „меки гласни“, което днес не се използва в понятийния апарат на фонетиката. Въпреки това ние сме запазили оригиналния термин, използван от Милетич. По-голямата част от граматичните термини с латински корен са заменени със съответните им български синоними (изключение правят може би единствено *аорист*, *имперфект* и *императив*).

В процеса на работата ни се наложи наред с чисто преводаческата дейност да транслитерираме от латиница на кирилица приведения езиков материал от говорите. За да има единство в преводите на двете Милетичеви съчинения – „Източнобългарските говори“ и „Родопските говори на български език“ – почти изцяло сме се придържали към диакритичните знаци, използвани от А. Димова и А. Александров. Наложил се замяната на някои знаци: редуцираните *ɑ*, *ɛ̃*, *ɔ̃* у Милетич в превода са съответно *ɑ*, *e*, *o*; широкият изговор на гласните *o*, *e* Милетич обозначава с *ó*, *é*, а в превода употребяваме *ô*, *ê*; консонантното *y* обозначаваме с *ÿ*. Гутуралният изговор на *л* (*l̥*) отбелязваме със знака *ʎ* (както в „Източнобългарските говори“), а африкатите *дж* и *дз* – чрез съответните графемни, а не чрез *ц* и *с*. Елизията не е маркирана допълнително, за да не утежнява транскрипцията, но най-често авторът сам предварително споменава, че се наблюдава такова изпадане на звукове. Без промяна остават знаците: *ā* (широко *e*), *ē* (дълго *e*), *ɛ* (*e* редуцирано в посока към *ъ*) и др.

Важно е да се уточни, че в някои от транскрибираните примери, където Л. Милетич в скоби дава еквивалентите в старобългарски, среднобългарски или новобългарски или пък по-честото произношение в съответния говор, съществува известно колебание в изписването. То е породено от факта, че невинаги може със сигурност да се установи коя форма е имал предвид авторът (причина за това е и използването в оригинала единствено на латиница). На места се наблюдава също известна непоследователност при поставяне на ударението или при отбелязване на мекостта.

Цитатите и препратките към немското издание на *Източнобългарските говори* са посочени по българския превод. С цел отстраняване на явни или вероятни грешки в оригиналния текст, на места сме си позволили в бележки под линия да дадем свой коментар.

Прилагаме и картата, включена в *Die Rhodopemundarten der bulgarischen Sprache* (1912).

* * *

Бих искал да изкажа своята благодарност на научния редактор на превода – проф. д-р Пеньо Ст. Пенев, на чл.-кор. проф. д-р Тодор Бояджиев, гл. ас. д-р Иванка Гайдаджиева и докторант Тенчо Дерекювлиев за ценните напътствия и препоръки, които ми дадоха

в хода на работата. Благодаря и на доц. д-р Славка Керемидчиева от Секцията по българска диалектология и лингвистична география към Института за български език при БАН за помощта при откриването на оригиналната карта на *Die Rhodopemundarten der bulgarischen Sprache* и за някои технически насоки. Изразявам признателността си и към всички, които подкрепиха превода и издаването на тази наистина забележителна книга не само за българската но за славянската диалектология изобщо!

Енчо Тилев

ПРЕДГОВОР

(ВАТРОСЛАВ ЯГИЧ)

Настоящата най-нова публикация на езиковедския отдел на Балканската комисия е десетата книга от досегашните издания и шестата от посветените на изследването на южнославянските езици. Тази книга, обхващаща родопските говори, е продължение на научните търсения на професора в Софийския университет д-р Л. Милетич, свързани с българските говори. Изследването им на място и непосредствено сред народа през летните месеци на 1902 и 1903 г. е осъществено с помощта на Императорската академия на науките. Тази работа е тясно свързана с издадената от същия автор през 1903 г. книга *Das Ostbulgarische*¹ (книга II от същите съчинения). Според съдържанието и географските граници, които обхващат, тези два труда показват вътрешна връзка помежду си. Обхватът на изследваната област е онагледен чрез приложената карта, отделните части на която съдържат единствено по-ясно представяне на приложението в *Източнобългарските говори*. Можем само да споделим съжалението на автора, че поради създадите се обстоятелства той не е успял да разпрости диалектоложките си изследвания в областта с българско население, намираща се извън политическите граници на България и принадлежаща на Турция. По негови данни броят на населението, което ползва тези говори, които той нарича „родопски“, е около 40 000 души, по-малката част от които (около 16 000) са мохамедани, т.е. българи, изповядващи мохамеданство и познати в литературата и науката под името помаци. В по-голямата си част населението вече е съставено от християни – около 24 000 – 25 000, като според автора в бъдеще броят им ще се увеличава за разлика от този на помациите, които намаляват силно и поради емиграция.

Както при представянето на източнобългарските говори, така и в тази монография, разглеждаща родопските говори, авторът спира вниманието си предимно върху звуковата страна и формите на

¹ Вж. Л. Милетич. *Източнобългарските говори*. София, 1989. По-нататък ще използваме само българското заглавие – Бел. пр.

думите. Не по-малко важните синтактични и лексикални явления остават за разглеждане в бъдеще. Отпадането на тези две категории обаче щедро се компенсира от точното предаване на всички фонетични и морфологични явления. Авторът предлага богат и надежден материал, който е подреден систематично, а кратките обяснения спомагат за по-доброто им разбиране. Във връзка с последното все пак беше желателно към някои от примерите да се даде в скоби кратък превод на изразите, които са по-трудно разбираеми. Било е необходимо авторът да вземе под внимание старата мъдрост: *dum brevis esse laboro, obscurus fio*². Графичното представяне на всички звуково-физиологични особености и тук, макар и с някои поправки (срв. главата за централния говор), се осъществява въз основа на принципите, приложени в *Източнобългарските говори*. Акцентирам на факта, че с това графично представяне не се стига до погрешното схващане за гласежа на някои звукове като дифтонги (срв. неударените гласни в говора на Ропката).

Родопските говори на българския език добавя един дълго желан шрих към картината на българския език в неговата цялост. За сравнителното изследване на славянските езици това е ценен принос, който ще осветли историческите обстоятелства и ще разкрие забележителни явления от живота на диалектите. В частност си позволявам да изтъкна някои неща. При вокалите в повечето родопски говори прави впечатление свиването на чистите гласни до един доминиращ редуциран ъ, който може да замества не само ъ и ъ, ѝ и ѡ, но при определени обстоятелства ѡ, а дори и и и е. Този доминиращ звук често се доближава до ѡ. При консонантите трябва да се отбележи силната палатализация на *m*-звуковете пред тесни гласни (*e, u, e, ъ*), която стига чак до *ć-k'* и *đ-z'*. Струва ни се, че се движим из великоруската, полската, сръбската езикова област. Тези две явления, наред със следи от гласния *ы* и произношението на *л* предизвикват предположения, че става въпрос за много добре развити диалекти, които някога са съществували заедно със староцърковнославянския. Авторът се опитва също въз основа на различното произношение на *ѣ* в отделни родопски говори да открие опорни точки за староцърковнославянския (срв. т. 4 в частта, посветена на звуковете в говора на Ропката и др.). За отбелязване е също и прегласът на *"и* в *"у*, който в обратен ред напомня за ста-

² Стараейки се да бъда кратък, ставам неразбран – Бел. пр.

робохемския език. Изпадането на съгласния *ш* във 2 и 3 л. ед.ч. на имперфекта не прави такова впечатление, когато се обърне внимание на *х* в 1 л. ед.ч. и във всички три лица на мн.ч.

Интересни новообразувания по тази аналогия показват и някои падежни форми. Бих искал само да напомня за примери като *чел'акуму*, *кон'уму*, *йунацаймсам*, *краткотуму*, за новите притежателни образувания като *тоз'уф*, *соз'уф*, за местоименната дателна форма *твоимсам*, за причастия от типа *утишлала* и т.н.

Евентуалното продължение на тези поучителни изследвания в по-широки граници винаги ще намери подкрепа от страна на езиковедската секция на Балканската комисия.

Виена, 30 март 1912 г.

*От името на комисията:
Ватрослав Ягич*